

MAKTAB DARSLIKLARIDA FONETIKA O'QITISH MUAMMOLARI

Almamatova Shahnoza

f.f.n dotsent

Mamatqulova Maftuna Hayitmurod qizi

Magistrant

ANNOTATSIYA

Nutq barcha aqliy faoliyatning asosi, muloqot vositasidir. O`quvchilarning qiyoslash, tasniflash, tizimlashtirish, umumlashtirish malakalari nutq orqali bilimlarni o`zlashtirish jarayonida shakllanadi va nutq faoliyatida ham namoyon bo`ladi. O`quvchining mantiqiy aniq, dalillarga asoslangan, obrazli og`zaki va yozma nutqi uning aqliy rivojlanishining ko`rsatkichidir. Ushbu maqolada maktab darsliklarida fonetika o`qitish muammolari xususida qisqacha so`z yuritiladi.

Kalit so`zlar: *Fonetika, metodlar, til kompetensiyasi, monologik va diologik shakllar, grammatik tushuncha, imloviy savodxonlik, DTS.*

ABSTRACT

Speech is the basis of all mental activity, a means of communication. Students' skills of comparison, classification, systematization, and generalization are formed in the process of acquiring knowledge through speech and are also reflected in speech activities. A student's logically clear, evidence-based, figurative oral and written speech is an indicator of his or her mental development. This article gives you a brief overview on phonetics in school textbooks.

Keywords: *Phonetics, methods, language competence, monologue and dialogic forms, grammar, spelling, DTS.*

АННОТАЦИЯ

Речь является основой всей мыслительной деятельности, средством общения. Умения сравнения, классификации, систематизации, обобщения у учащихся формируются в процессе приобретения знаний посредством речи и также находят свое отражение в речевой деятельности. Логическая, доказательная, образная устная и письменная речь учащегося является показателем его умственного развития. В этой статье дается краткий обзор фонетики в школьных учебниках.

Ключевые слова: *фонетика, методы, языковая компетенция, монологическая и диалогическая формы, грамматика, орфография, ДТС.*

KIRISH

Bolalarni o'qitish va tarbiyalashning asosiy tarkibiy qismlaridan biri izchil nutqni rivojlantirishdir. Ko'pchilik olimlar (tilshunoslar, faylasuflar, psixologlar, sotsiologlar, o'qituvchilar) nutq madaniyatining umumiy darajasining pasayishidan xavotirda. Shu bois til kompetensiyasini shakllantirish borasida tizimli ishlarni olib borish zarur.

Shu munosabat bilan zamonaviy maktabning vazifasi bolalarning ta'lim faoliyatini tashkil etishning eng samarali ijtimoiy shakliga erishishdir. Talabalarning nutq faolligini shakllantirish muammosiga doimo katta e'tibor berilgan.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Hozirgi vaqtda maktab o'quvchilarining nutqini rivojlantirishning umumiy tendentsiyalari aniqlandi, nutqni fanlararo darajada rivojlantirish g'oyasi asoslandi, nutq aloqasi muammolari, maktab o'quvchilarining til kompetensiyasini shakllantirishning mumkin bo'lgan usullari aniqlandi.

Aniqlangan, nutqiy nutqning monologik va dialogik shakllari tahlili berilgan, kichik yoshdagi bolalarda izchil og'zaki va yozma nutqni shakllantirishning psixologik xususiyatlari aniqlangan. Shu nuqtai nazardan, izchil nutqni o'rganish, bolalarda nutq faolligini rivojlantirishning tegishli usul va usullari, shakl va vositalarini izlash zamonaviy talablarga javob beradigan dolzarb muammolardan biridir. Bolalar o'z ona tilini nutq faoliyati, nutqni idrok etish va gapirish orqali o'rganadilar. Shuning uchun bolalarning nutq faolligi, muloqot qilishlari, o'z fikrlarini ifoda etishlari uchun sharoit yaratish juda muhimdir. Bu mavzuning dolzarbligini tushuntiradi, muammoni, tadqiqot ob'ektini va predmetini tanlashni belgilaydi. Yuqoridagilardan kelib chiqib, ushbu muammoning dolzarbligini aniqlashimiz mumkin. Ijodiy nutq ko'nikma va malakalarini shakllantirish bo'yicha ishlarni qanday tashkil qilish kerak, bolani o'z fikrini to'liq, malakali va to'g'ri ifoda etishga o'rgatish, izchil nutqni rivojlantirish bo'yicha ishlarning qanday yo'nalishlari va bosqichlari, qanday ish turlari mavjud?

Ishning asosiy maqsadi – kichik yoshdagi o'quvchilarda izchil nutqni rivojlantirish ustida ishlash usullarini o'rganish.

Tadqiqotning vazifalari quyidagicha:

1. Boshlang'ich maktab o'quvchilari nutqini rivojlantirishning nazariy jihatlarini o'rganish.
2. Muvofiq nutqning rivojlanish darajasini aniqlash.

3. Muvofiq nutqni rivojlantirishning uslubiy usullarini tanlash va ularni amaliyotda qo'llash.¹

Tadqiqot usullari: adabiyotlarni tahlil qilish, so'rov o'tkazish, o'rganish jarayonida olingan natijalarni tahlil qilish.

Tilni, nutqni o'zlashtirish ijtimoiy faol shaxsni shakllantirishning zaruriy shartidir. Har bir shaxs o'z nutqini aniq va grammatik jihatdan to'g'ri tuzishga o'rganishi, o'z fikrini og'zaki va yozma shaklda erkin ijodiy talqin qilish, nutq madaniyatini kuzatish va muloqot qilish qobiliyatini rivojlantirish zarur. Ammo shuni e'tirof etish kerakki, izchil nutq ko'nikmalarini shakllantirishda ko'pincha tizimli yondashuv, zarur mashqlar tizimi va bu ish uchun zarur bo'lgan yordamchi vositalar mavjud emas. Bu esa, hozirgi vaqtda maktabda ko'pchilik o'quvchilarning nafaqat og'zaki, balki yozma nutqining savodsizligi, nomuvofiqligi, qashshoqligi kabi juda katta muammoga duch kelishiga olib keladi. Ona tili ta'limiga qo'yilgan muhim talablardan biri o'quvchilarni o'z fikrlarini bayon qilish faoliyatiga tayyorlashdir. Fikr esa faqat til yordamida ro'yobga chiqadi. Shuning uchun har bir kishi undan foydalanishni bilishi zarur. Ona tili o'qitishni foydali maqsadlarga bo'ysundirish, har bir o'rganiladigan grammatik tushuncha, ma'lumot, ta'rif va qoidalarning og'zaki va yozma nutqni rivojlantirishga yordamini nazarda tutishni, amaliy tilshunoslikka e'tiborni kuchaytirishni taqozo etadi.

Kuzatishlardan ma'lum bo'lishicha, til sathlarini o'qitishda duch kelinadigan asosiy muammolar: to'g'ri talaffuz, imloviy savodxonlik, zarur so'z boyligi, til vositalaridan unumli foydalanish malakasi va albatta, mustaqil yoki ijodiy fikrlash ko'nikmalaridir. Sanab o'tilganlarning deyarli hammasi bilan o'quvchilarni qurollantirish, asosan, tilning fonetika bo'limi zimmasidadir. Ma'lum bo'lishicha, boshqa bo'limlarga qaraganda fonetika bo'limi o'quvchilarda zerikish uyg'otmoqda. Umumta'lim maktablarida dars berayotgan aksariyat ona tili o'qituvchilari, afsuski, bugungi ona tili ta'limi maqsadi nimaligini, xususan, fonetika o'qitishdan ko'zlangan maqsad nima ekanligini, davlat va jamiyatning ona tili ta'limi oldiga qo'ygan ijtimoiy buyurtmasi nima ekanligi haqida aniq tasavvurga ega emasligi muammoning manbasini ko'rsatib turibdi. Tan olish kerakki, mazmunan yangi, zamon ruhiga mos darslik, qo'llanmalar chop etilib, amaliyotda o'z samarasini bermoqda. Biroq yagona darslik bilan muammoni hal qilib bo'lmaydi. Ba'zan darsliklarda uchraydigan kamchiliklarni to'ldirishga ehtiyoj paydo bo'ladi. Aynan fonetika mavzusini o'qitishda darslikda berilgan o'quv materiallari zarur ko'nikma va malakalarni o'quvchiga berishda yetarli bo'lmayotgani kuzatishlar jarayonida ma'lum bo'ldi. Birgina talaffuz masalasini oladigan bo'lsak, respublikamizning turli hududlari bilan

bog'liq turli tovushlarning talaffuzida muammolar uchraydiki, uni bartaraf qilish uchun darslikdagi ikkita yoki uchta mashq kamlik qiladi. Bu borada davlatimiz rahbari til madaniyatini oshirish borasida hali ko'p ishlar qilishimiz lozimligini ham unutmasligimiz zarurligini, ayniqsa, ba'zi rasmiy muloqotlarda ham adabiy til qoidalariga rioya qilmaslik, faqat ma'lum bir hudud doirasida ishlatiladigan sheva elementlarini qo'shib gapirish holatlari uchrab turishini, bu masalaning hali-hanuz dolzarb bo'lib qolayotganligini qat'iy ta'kidlaydilar. Mazkur masalaning yechimi ham albatta, maktab bilan, ona tili, xususan fonetika o'qitish bilan bevosita bog'liqdir. Buning uchun, avvalo, ta'limning hozirgi davrdagi maqsad va vazifalarini belgilamay turib, zamon talabiga mos bo'lgan ijodiy tafakkur sohibini yetishtirib bo'lmaydi. Uni amalga oshirish, birinchi navbatda, bo'lajak o'qituvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatini shakllantirishni talab etadi. Oliy maktabning filologiya yo'nalishi bo'yicha ta'lim olayotgan talabalarning bu boradagi ko'nikma va malakalarini shakllantirish «Ona tili va adabiyotni o'qitish metodikasi» fanlari zimmasiga tushadi. Chunki umumiy o'rta ta'limdagi o'qitish jarayonini mantiqiy fikrlash asosida tashkil etish, hozirgi kun muammo va talablari bilan uyg'unlashib ketgan. Qolaversa, bu talab DTSning asosiy prinsiplariga tayangan holda ish ko'radi.

XULOSA

Ma'lumki, muhtaram Prezidentimizning «Fidokor» gazetasi muxbiri savollariga bergan javoblarida quyidagi fikrlar bildirilgan edi: «...birinchi galda taraqqiyotimizning har bir yo'nalishi – jamiyatimizdagi siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy, ma'naviy munosabatlarning rivoji haqida maxsus darsliklar, qo'llanmalar, ommaviy adabiyotlar yaratish zarur». Muvaffaqiyatli nutqni rivojlantirish bolalar uchun nutq ta'limining asosiy vazifasidir. Bu, avvalo, uning ijtimoiy ahamiyati va shaxs shakllanishidagi roli bilan bog'liq. Aynan izchil nutqda til va nutqning asosiy, kommunikativ vazifasi amalga oshiriladi. Muvofiq nutq aqliy faoliyat nutqining eng yuqori shakli bo'lib, bolaning nutqi va aqliy rivojlanish darajasini belgilaydi, muvofiq og'zaki nutqni egallash maktabga muvaffaqiyatli tayyorgarlikning eng muhim shartidir.

REFERENCES

1. Borovkov A., G'ulomov A., Ma'rupov Z., Shermuhammedov T. «O'zbektili grammatikasi». Yetti yillik va o'rta maktablarning 5-6-sinflari uchun darslik. II qism. Fonetika va morfologiya. –T.: O'zdatnashr, 1946.
2. Borovkov A., Ma'rupov Z., Shermuhammedov T. O'zbek tili grammatikasi. II qism. Morfologiya. IX nashr. T.: O'z.SSSRDavo'qpeddavnashr, 1951.

-
3. Borovkov A., Ma'rupov Z., Abdullayev Y., Shermuhammedov T. 5-6 sinflar uchun O'zbek tili darsligi. II qism. Fonetika va morfologiya.– T.: O'quvpeddavnashr, 1957.
  4. Shams M. O'zbek tili darsligi. IIII qism. Boshlang'ich maktablar uchun.– T.: O'zdavnashr, 1945.
  5. Shams M., Sodiqov T. O'zbek tili darsligi. IB qism. B oshlang'ich maktablar uchun.–T.: O'zdavnashr, 1948.
  1. Shams M., Sodiqov T. O'zbek tili darsligi. IB qism. Boshlang'ich maktablar uchun.–T.: O'zdavnashr, 1948.